

ZOONIM ASOSIDA PAYDO BO'LGAN ANTROPONIMLARNING LISONIY XUSUSIYATLARI

Jaloliddinova Mushtariybegim

Namangan davlat universiteti talabasi

UZH-BU-24-guruh

Ilmiy rahbar: Yuldashev Otabek Toshpo'lat o'g'li.

Namangan davlat universiteti O'zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20675462>

Annotatsiya

Mazkur maqolada zoonimlar asosida shakllangan antroponimlarning lisoniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Unda hayvon nomlari bilan bog'liq kishi ismlarining kelib chiqishi, semantik ma'nolari, xalq mentalitetidagi o'rni hamda ularning til taraqqiyotidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, zoonim asosidagi antroponimlarning fonetik, leksik va uslubiy jihatlari misollar asosida izohlangan. Tadqiqot natijasida bunday antroponimlar milliy qadriyatlar, qadimiy tasavvurlar va madaniy qarashlarning muhim ifodasi ekanligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: zoonim, antroponim, semantika, onomastika, leksika, tilshunoslik, kishi ismlari.

Аннотация

В данной статье анализируются лингвистические особенности антропонимов, образованных на основе зоонимов. Рассматриваются происхождение, семантические значения и роль личных имен, связанных с названиями животных, в народном мировоззрении и развитии языка. Также на примерах раскрываются фонетические, лексические и стилистические особенности антропонимов, возникших на основе зоонимов. В результате исследования установлено, что подобные антропонимы являются важным отражением национальных ценностей, древних представлений и культурных взглядов народа.

Ключевые слова: зооним, антропоним, семантика, ономастика, лексика, языкознание, личные имена.

Annotation

This article analyzes the linguistic features of anthroponyms formed on the basis of zoonyms. It discusses the origin, semantic meanings, and the role of personal names related to animal names in people's worldview and language development. The phonetic, lexical, and stylistic characteristics of zoonym-based anthroponyms are also explained through examples. The study concludes that such anthroponyms represent important reflections of national values, ancient beliefs, and cultural views.

Keywords: zoonym, anthroponym, semantics, onomastics, lexicon, linguistics, personal names.

Kirish

Tilshunoslikda antroponimlar inson nomlarini o'rganuvchi muhim onomastik birlik hisoblanadi. O'zbek antroponimikasida zoonimlar asosida yuzaga kelgan ism va laqablar alohida o'rin tutadi. Chunki xalq tafakkurida ayrim hayvonlar kuch, chaqqonlik, sadoqat yoki jasorat timsoli sifatida qabul qilingan. Shu sababli Bo'ri, Sher, Arslon, Lochin kabi nomlar insonlarga ism

yoki laqab sifatida qo'llanilgan. Ernst Begmatov o'zining antroponimika haqidagi tadqiqotlarida o'zbek ismlarining tarixiy va semantik qatlamlarini chuqur tahlil qilgan. Olim antroponimlarning xalq madaniyati va urf-odatlarini bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Zoonim asosidagi antroponimlar ham xalqning dunyoqarashi hamda estetik qarashlarini namoyon etuvchi muhim lisoniy birlikdir. Mazkur maqolaning maqsadi zoonim asosida paydo bo'lgan antroponimlarning lisoniy xususiyatlarini aniqlash va ularning semantik hamda uslubiy vazifalarini tahlil qilishdan iborat.¹

Ajdodlarimiz qadim zamonlarda bolalarning kasallikka chalinishi, nogiron tug'ilishi yoki erta vafot etishini turli g'ayritabiiy kuchlar ta'siri bilan izohlashgan. Xalq tasavvurida shayton, dev, alvasti, jin, pari, yalmog'iz kabi mavjudotlar chaqaloq uchun xavf tug'diruvchi kuchlar sifatida qaralgan. Bundan tashqari, yomon ko'z, nazar tegishi, xosiyatsiz joy yoki buyumlar, nojo'ya xatti-harakatlar ham bola hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, deb hisoblangan. Hududlarga qarab bunday tushunchalar turlicha nomlangan va turli shakllarda tasavvur etilgan. Shu sababli ota-onalar farzandni balo-qazolardan asrash uchun turli himoya vositalari va urf-odatlarni qo'llaganlar. Chaqaloqqa qo'yilgan ayrim ismlar ham aynan yovuz kuchlarni chalg'itish, aldash yoki bolani ulardan yashirish maqsadida tanlangan. Demak, xalq orasida qo'llangan ko'plab ismlar zamirida qadimiy e'tiqodlar, marosimlar va etnografik qarashlar mujassamdir. O'zbek tilidagi ko'plab ismlarning shakllanishi xalqning qadimiy urf-odatlari, e'tiqodlari va tasavvurlari bilan chambarchas bog'liqdir. Ajdodlarimiz azaldan bolaning sog'lom ulg'ayishi, uzoq umr ko'rishi hamda kelajakdagi baxt-saodati unga qo'yilgan ism bilan bevosita aloqador deb tushunishgan. Shu sababli ism inson taqdiriga ta'sir qiluvchi, uning ruhiyati va hayot yo'lini belgilovchi muhim unsur sifatida qaralgan. Xalq orasida “xosiyatli” va “xosiyatsiz” ismlar mavjud degan qarash keng tarqalgan bo'lib, bolaning tez-tez kasal bo'lishi yoki oiladagi farzandlarning yashab ketmasligi ayrim hollarda ism bilan bog'lab izohlangan.

Metodologiya

Tadqiqot davomida tavsifiy, semantik va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. O'zbek tilida uchraydigan zoonim asosidagi antroponimlar lingvistik jihatdan o'rganildi. Tadqiqot manbasi sifatida Ernst Begmatovning “O'zbek tili antroponimikasi” asari hamda onomastikaga oid ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Materiallarni yig'ishda badiiy adabiyotlar, xalq og'zaki ijodi namunalarida uchraydigan zoonim asosidagi ism va laqablar saralab olindi. Ularning ma'no xususiyatlari, yasallish shakllari hamda nutqdagi vazifalari tahlil qilindi.²

Natijalar

Tahlillar zoonim asosidagi antroponimlar bir necha semantik guruhlariga ajralishini ko'rsatdi. Birinchi guruhga kuch va jasorat ma'nosini anglatuvchi antroponimlar kiradi. Masalan, Sherali, Arslonbek, Bo'riboy kabi nomlar insonning mardlik va qudratini ifodalaydi. Bu nomlarda hayvon obrazining ramziy ma'nosi kuchli seziladi.³

Ikkinchi guruhga chaqqonlik va ziyraklikni ifodalovchi nomlar mansubdir. Lochin, Burgut, Qoplon kabi nomlar tezkorlik va epchillik ma'nolarini bildiradi.

Uchinchi guruh esa xalqona laqablar bilan bog'liq bo'lib, ular inson xarakterini obrazli tarzda ifodalaydi. Masalan, Tulki laqabi ayyorlikni, Qo'chqor esa qat'iyat va kuchlilikni anglatadi. Morfologik jihatdan zoonim asosidagi antroponimlar sodda va qo'shma shakllarda uchraydi:

Sher

¹ Begmatov E. *O'zbek tili antroponimikasi*. – Toshkent: Fan, 2013.

² Superanskaya A. V. *Obshaya onomastika*. – Moskva: Nauka, 2007.

³ Begmatov E. *Ism chiroyi*. – Toshkent: O'zbekiston, 1994.

Bo'ri

Arslon

Qo'shma shakllar:

Sherali

Bo'ribek

Arslonboy

Natijalar shuni ko'rsatdiki, zoonim asosidagi antroponimlar o'zbek xalqining milliy tafakkuri va qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim til birliklaridan biridir.

Muhokama

Zoonim asosidagi antroponimlar qadimiy e'tiqodlar va xalq qarashlari bilan chambarchas bog'liq. Qadimda ayrim hayvonlar muqaddas yoki himoya timsoli sifatida qabul qilingan. Shu sababli ota-onalar farzandlariga kuchli va jasur hayvon nomlarini ism sifatida berganlar.

E. Begmatovning tadqiqotlarida ham antroponimlarning milliy madaniyat bilan aloqasi alohida qayd etiladi. Olimning fikricha, inson nomlari xalqning tarixiy tafakkuri va estetik qarashlarini aks ettiradi. Mazkur holat zoonim asosidagi antroponimlarda ham yaqqol ko'rinadi. Bugungi kunda ham bunday nomlar faol qo'llanilib, ularning uslubiy va emotsional ta'sir kuchi saqlanib qolmoqda. Ayniqsa, badiiy asarlarda qahramon xarakterini ochishda zoonim asosidagi laqab va nomlardan keng foydalaniladi. Ernst Begmatovning “O'zbek tili antroponimikasi” asarida inson nomlari xalqning tarixi, madaniyati, urf-odatlar va dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Olim antroponimlarni oddiy nomlash vositasi emas, balki milliy tafakkur va ma'naviy qadriyatlarni aks ettiruvchi lisoniy birlik sifatida baholaydi. Muallifning fikrlariga tayangan holda aytish mumkinki, zoonim asosida shakllangan antroponimlar ham xalqning qadimiy qarashlari bilan uzviy bog'liqdir. O'zbek xalqida sher, bo'ri, lochin, burgut kabi hayvonlar kuch, jasorat, chaqqonlik va himoya timsoli sifatida qabul qilingan. Shu sababli bunday zoonimlar inson ismlarida faol qo'llanilgan. Masalan, Arslon, Sherali, Bo'ribek kabi nomlarda xalqning farzand jasur, kuchli va matonatli bo'lishiga bo'lgan istagi mujassamlashgan.

Begmatov antroponimlarning semantik xususiyatlariga ham alohida e'tibor qaratadi. Olimning qarashlariga ko'ra, har bir ism ma'lum bir ma'no va ijtimoiy vazifani bajaradi. Zoonim asosidagi antroponimlar esa obrazlilik va emotsional-ekspressivlikni kuchaytiradi. Ayniqsa, bunday nomlar xalq og'zaki ijodi hamda badiiy adabiyotda qahramon xarakterini ochishda muhim vosita hisoblanadi.

Shuningdek, asarda o'zbek antroponimlarining tarixiy taraqqiyoti yoritilib, ayrim nomlarning qadimgi turkiy qatlamga mansubligi ko'rsatib o'tiladi. Bu esa zoonim asosidagi antroponimlarning uzoq tarixiy ildizlarga ega ekanligini tasdiqlaydi. Natijada Ernst Begmatovning ilmiy qarashlari zoonim asosidagi antroponimlarni lingvistik, tarixiy va madaniy jihatdan tadqiq etishda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Ernst Begmatovning ilmiy qarashlari zoonim asosidagi antroponimlarni o'rganishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qildi. Olimning antroponimika bo'yicha olib borgan tadqiqotlari inson nomlarining lingvistik va madaniy ahamiyatini yoritishda katta ilmiy qiymatga ega. Tadqiqot yakunida zoonim asosidagi antroponimlar o'zbek tilshunosligida muhim lisoniy birlik sifatida xalqning ma'naviy va madaniy merosini aks ettirishi xulosa qilindi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Begmatov E. *O'zbek tili antroponimikasi*. – Toshkent: Fan, 2013.
2. Begmatov E. *Ism chiroyi*. – Toshkent: O'zbekiston, 1994.

3. Begmatov E. *O'zbek ismlari ma'nosi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2007.
4. Superanskaya A. V. *Obshaya onomastika*. – Moskva: Nauka, 2007.
5. Hojiyev A. *Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati*. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
6. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. – Toshkent: Sharq, 2006.
7. Nurmonov A. *O'zbek tilshunosligi tarixi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2008.
8. Madvaliyev A. *Hozirgi o'zbek adabiy tili leksikologiyasi*. – Toshkent, 2010.